

ЗАХИСТ СУБ'ЄКТИВНИХ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ ДІТЕЙ В УМОВАХ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ АДАПТАЦІЇ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ДО СТАНДАРТІВ ЄС (ПРОБЛЕМИ ПРІОРИТЕТІВ ТА ТЕРМІНОЛОГІЇ)

PROTECTION OF THE SUBJECT CIVIL RIGHTS OF CHILDREN IN CONDITIONS OF ARMED CONFLICTS THROUGH THE PRINCIPLE OF ADAPTATION OF THE LEGISLATION OF UKRAINE TO THE EU STANDARDS (PROBLEMS OF PRIORITIES AND TERMINOLOGIES)

Стефанчук М.О.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
старший науковий співробітник юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

У статті досліджено права дитини на особливий захист і піклування, здійснено аналіз перспектив адаптації норм національного законодавства до стандартів ЄС, визначено, що захист прав дитини є пріоритетним напрямом державної політики. Також проаналізовано особливості застосування цих положень в умовах збройного конфлікту. Сформовано пропозиції щодо уніфікації деяких термінів та покращення механізму захисту прав дітей.

Ключові слова: права дитини, права людини, суб'єктивне цивільне право, АТО, адаптація, законодавство ЄС.

В статье исследованы права ребенка на особую защиту и заботу, осуществлен анализ перспектив адаптации норм национального законодательства к стандартам ЕС, определено, что защита прав ребенка является приоритетным направлением государственной политики. Также проанализированы особенности применения данных положений в условиях вооруженного конфликта. Сформированы предложения по унификации некоторых терминов и улучшению механизма защиты прав детей.

Ключевые слова: права ребенка, права человека, субъективное гражданское право, АТО, адаптация, законодательство ЕС.

The article examines the rights of the child to special protection and care, analyzes the prospects of adapting the norms of the national legislation to the EU standards, defines that the protection of the rights of the child is a priority area of state policy. The peculiarities of the application of these provisions in conditions of armed conflict are also analyzed. The proposals for unifying certain terms and improving the mechanism of protection of children's rights have been formed.

Key words: rights of the child, human rights, subjective civil law, ATO, adaptation, EU legislation.

Постановка проблеми. Україна встановила європейський вибір своїм стратегічним курсом ще під час проголошення незалежності в 1991 році і підтвердила його на Майдані Незалежності під час Революції Гідності [10]. Проте реалізація цього завдання для України потребує не лише громадянської, соціальної та політичної волі, але й зближення української та європейської правових систем шляхом адаптації законодавства України до законодавства ЄС.

Гуманність і цивілізованість тієї чи іншої спільноти відображено у ставленні до дітей, їхніх прав і свобод. Повага гідності, надання особливого захисту, забезпечення батьківського піклування є визначальними напрямками, які необхідно узгодити і закріпити в нормах національного права. Світові стандарти у галузі дотримання прав дитини, що формувалися протягом багатьох десятиліть, закріплені у цілій низці важливих міжнародних документів.

Однією з умов співпраці з ЄС є гармонізація українського законодавства з положеннями Конвенції ООН про права дитини від 20 листопада 1989 року, а це передбачає здійснення наукового системного аналізу міжнародних стандартів прав дитини, проведення порівняльної характеристики норм українського права з основними документами ЄС і внесення рекомендацій щодо змін в закони України про

права дитини. Також найбільш важливі норми, встановлені Радою Європи в галузі прав дітей, належать до групи юридичних документів зобов'язуючого характеру, серед яких слід назвати Європейську конвенцію про права людини, Європейську соціальну хартію, Європейську конвенцію про запобігання катуванням, Конвенцію Ради Європи про заходи щодо боротьби з торгівлею людьми і Конвенцію Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства. Все це потребує значного наукового аналізу і визначає актуальність статті, оскільки пропозиції щодо внесення змін у законодавство України та адаптація норм права до стандартів ЄС є важливими напрямками роботи правників.

Також варто звернути увагу на те, що в Україні основні підходи до визначення й здійснення суб'єктивних цивільних прав дітей протягом останнього часу значно вдосконалились. Це пов'язано з підвищенням уваги з боку держави до інтересів дітей, удосконаленням механізму контролю за дотриманням чинного законодавства у сфері охорони дитинства, розвитком інституцій соціально-правового захисту дітей. Однак існують значні прогалини в забезпеченні прав дітей, тому що відбувається їх систематичне порушення, а в державі відсутні механізми реагування на них.

Стан опрацювання. Теоретичну базу під час вивчення проблематики, звісно, становлять конвенції, декларації, директиви, які регулюють права дітей в ЄС, українське законодавство, що включає Конституцію України, Сімейний кодекс України, Закон України «Про охорону дитинства» та інші нормативно-правові акти в галузі прав дитини, міжнародні договори і конвенції, ратифіковані Україною.

Основними науковцями, праці яких надзвичайно важливі для усвідомлення основних особливостей щодо захисту прав дітей в міжнародному аспекті, є Д. Ван-Буєрн, В. Вірман, П. Ньюел. Значне місце в українському науковому осередку, який займається проблемою адаптації норм сімейного права ЄС, а саме прав дитини до українського законодавства, посідають такі вчені, як О.І. Вінгловська, І.К. Городецька, Ю.В. Деркаченко, О.М. Старовойтова, Н.В. Плахотнюк, Р.Ф. Рахімова, Т.О. Титова.

Конвенція ООН про права дитини встановлює сучасні універсальні стандарти, які є орієнтирами щодо забезпечення прав дітей у світі загалом й у кожній країні зокрема, а також є базовим документом [9]. Значного дослідження потребують Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей (1980 рік); Європейська конвенція про здійснення прав дітей (1996 рік); Конвенція про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей (1996 рік); Конвенція про контакт з дітьми (2003 рік); Конвенція про стягнення аліментів за кордоном (1956 рік) та Конвенція про визнання і виконання рішень стосовно зобов'язань про утримання (1973 рік), адже після надання згоди на їхню обов'язковість Верховною Радою України вони стають частиною національного законодавства України [7].

Метою статті є аналіз законодавства ЄС у сфері права дитини на особливий захист і піклування, порівняння цих норм з правом України, внесення рекомендацій щодо адаптації законодавства.

Виклад основного матеріалу. Діти – це та категорія населення, яка потребує найбільшого захисту. Згідно з даними, які надають статистики, Україна нині посідає 186 місце у рейтингу за показником народжуваності і 13 сходинку у категорії «Вимирання нації», кількість дітей скоротилась майже в 2 рази, сьогодні нараховується 7,6 млн. осіб. Близько 106 тис. дітей, тобто 1,5% усього дитячого населення країни, знаходяться і виховуються в інтернатах, але тільки 8% з них є сиротами (решта 92% мають батьків). Саме соціальна незахищеність, бідність, обмежені можливості щодо забезпечення добробуту сім'ї, відсутність рівного доступу до необхідних для дитини послуг і благ провокують, що до інтернатних закладів потрапляють близько 75 дітей щодня. Щонайменше 600 тис. дітей проживають у неблагополучних родинах. Також варто звернути увагу на кількість злочинів проти життя та здоров'я особи у 2016 році, кількість вбитих дітей становить 68 осіб, у 14 випадках мати сама вбивала свою новонароджену дитину [4].

Світова спільнота проводить активну діяльність з метою створення різних організацій та установ, які займаються правами дітей, а ними було розроблено і прийнято низку нормативно-правових актів, які декларували та захищали права дитини. Одним з таких документів є Конвенція ООН про права дитини.

Законодавство України встановлює значні можливості для всебічного розвитку дитини, а також гарантує дитині певні права та свободи, що підтверджується такими документами, як, зокрема, Конституція України, Концепція державної сімейної політики, Закон України «Про охорону дитинства», Сімейний кодекс, Довгострокова програма поліпшення становища жінок, сім'ї, охорони материнства і дитинства, Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» [1].

Першочергове значення для ефективного функціонування норм права та втілення в реальність програми захисту дітей має процедура їх імплементації в національне законодавство згідно зі стандартами ЄС. Принцип верховенства права ЄС знайшов своє відображення у Декларації № 17 Лісабонського договору і посідає провідне місце в дієвому застосуванні норм права ЄС. В ній зазначено, що відповідно до того, як суд ЄС вирішує спори на практиці, міжнародні договори і правові акти, прийняті Союзом на основі даних договорів, мають пріоритет над правом держав-членів відповідно до умов, які спричинили зазначену практику. Законодавчі засади адаптації визначені Законом України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу». Адаптація законодавства України до законодавства ЄС визнається «пріоритетною складовою процесу інтеграції України до Європейського Союзу», що є пріоритетним напрямом української зовнішньої політики. Впровадження досвіду Європейських інституцій щодо захисту прав дітей допоможе врегулювати ці питання в Україні та забезпечить ефективний механізм реалізації правових норм [14].

Згідно зі ст. 6 Сімейного Кодексу України дитиною визначають особу до досягнення нею повноліття, також розрізняють малолітніх дітей до досягнення чотирнадцяти років і неповнолітніх – у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років [16]. Міжнародні нормативно-правові акти визначають досягнення певного віку як основну ознаку дитини, ілюструють еволюцію збільшення вікового критерію під час визнання особи дитиною до 18 років. Зокрема, Конвенція ООН про права дитини у ст. 1 визнає дитиною кожну людську особу до досягнення 18-річного віку, якщо за законом повноліття не настає раніше. Таку ж дефініцію містить правова норма, закріплена у п. С ст. 2 Європейської Конвенції про громадянство (ETS № 166) від 7 листопада 1997 року, Конвенція «Про мінімальні норми соціального забезпечення 102» від 28 червня 1952 року у п. Е ст. 1 стверджує, що термін «дитина» означає або дитину, яка не досягла віку закінчення обов'язкової шкільної установи, або не досягла віку 15 років [12].

Україна прийняла на себе міжнародно-правові зобов'язання щодо здійснення міжнародних стандартів прав дитини, відповідно з якими вона повинна забезпечити добробут, охорону здоров'я, житло, освіту для кожної дитини без будь-якої дискримінації, забезпечити якнайкраще здійснення інтересів і прав дитини в усіх сферах суспільного життя [13].

Так, ст. 7 Декларації прав дитини, ст. ст. 6, 7 Закону України «Про охорону дитинства», ст. ст. 143, 144 СК передбачають, що кожна дитина має право на життя з моменту визначення її живонародженою та життєздатною за критеріями Всесвітньої охорони здоров'я, з моменту народження має право на ім'я та громадянство. Місце і порядок реєстрації народження дитини визначаються законодавством про шлюб та сім'ю, правилами про реєстрацію актів цивільного стану [7; 15; 16].

Якщо ми говоримо про права дитини, то це необхідно робити в контексті прав людини. Дитина як доросла людина має свою гідність і унікальну особистість. Діти мають право на освіту, на інформацію, на захист від такого, що принижує гідність покарання, до приватного і сімейного життя, свободу слова, право на виховання в сім'ї.

Перш за все батьки визначають спосіб виховання своїх дітей, а держава не може втручатися і диктувати їм умови, проте вона зобов'язана контролювати, чи не порушуються права дітей батьками, чи не завдається їм шкода, а в разі виявлення правопорушень вживати усіх необхідних заходів.

Родина – це пріоритетне соціальне середовище, де для дитини створені умови для найкращого фізичного і духовного розвитку. Мати і батько повинні матеріально забезпечити загальний розвиток, створити сприятливі соціальні умови. Саме в сім'ї дитина шукає захист, емоційну підтримку, переймає від дорослих національно-культурні традиції, систему цінностей. Батьки реалізують свої виховні функції у зручній для них формі, проте у будь-якому випадку забезпечують доступ до освіти, медицини, ставляться до дитини з повагою. Усі державні та суспільні інституції мають підтримувати зусилля батьків або осіб, які їх замінюють, спрямовані на забезпечення відповідних умов для виховання, освіти, розвитку здорової дитини. Держава і родина є взаємопов'язаними інституціями, адже від рівня розвитку суспільства залежить становище сім'ї, але суспільство і є спільністю усіх сімей.

Дитина від самого народження має право знати своїх батьків та користуватися їх піклуванням. Право дитини на піклування з боку батьків може бути здійснене лише за умови добровільного і належного виконання батьками своїх обов'язків. Після розлучення відносини батьків як подружжя припиняються, однак це не впливає на їх права і обов'язки, які виникають щодо дитини. А розміщення дитини за межами сім'ї можливе лише в крайньому разі. Держава повинна максимально дбати про збереження сімей, забезпечувати допомогу тим, хто знаходиться в тяжкій моральній чи матеріальній ситуації. Батьки є законними представниками інтересів

дитини і несуть відповідальність за життя, здоров'я, фізичний і психічний розвиток дитини, яка знаходиться під їх опікою, піклуванням [8].

На важливу роль саме рідної сім'ї в забезпеченні виховання й добробуту дитини звертається увага, зокрема, в Рекомендації № R (87) 6 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «Про прийомні сім'ї» від 20 березня 1987 року, де закріплено таке: 1) в інтересах дитини цілком нормально залишатися з рідною сім'єю, а особлива підтримка таких родин зможе забезпечити зменшення потреби у прийомних сім'ях; 2) дитина має підтримувати особисті стосунки з рідною сім'єю, якій також повинна надаватися інформація щодо добробуту дитини, за умови, що це не зашкодить основним інтересам дитини. Тобто навіть якщо опіку над дитиною, її виховання та задоволення моральних і матеріальних інтересів здійснює прийомна сім'я, все одно для повноцінного розвитку її особистості мають бути наявними стосунки такої дитини з її рідною сім'єю. Звісно, за винятком випадків, коли спілкування з рідною сім'єю може зашкодити основним інтересам дитини [6].

Кожна дитина має право на захист від усіх форм фізичного та психологічного насильства, образи чи зловживань, відсутності піклування чи недбалого і брутального поводження та експлуатації, включаючи сексуальні зловживання, з боку батьків, законних опікунів чи будь-якої іншої особи, яка турбується про дитину.

Такі заходи захисту за необхідності включають ефективні процедури для розроблення соціальних програм з метою надання необхідної підтримки дитині й особам, які турбуються про неї, а також здійснення інших форм запобігання, виявлення, повідомлення, передачі на розгляд, розслідування, лікування та інших заходів у зв'язку з випадками жорстокого поводження з дитиною, зазначеними вище, а також за необхідності для порушення початку судової процедури [7].

Право дитини на захист від усіх форм насильства в Україні гарантовано ст. 10 Закону України «Про охорону дитинства», відповідно до якої кожній дитині гарантується право на свободу, особисту недоторканність та захист гідності. Дисципліна і порядок у сім'ї, навчальних та інших дитячих закладах мають забезпечуватися на принципах, що ґрунтуються на взаємоповазі, справедливості і виключають приниження честі та гідності дитини [15].

Україна повинна забезпечити захисні заходи щодо дитини, сприяти реалізації усіх міжнародних стандартів, унеможливити будь-які форми фізичного і психічного насильства, образи, недбале і жорстоке поводження з нею. Відповідні правозахисні органи зобов'язані попереджувати трудову та сексуальну експлуатацію, зокрема з боку батьків або осіб, які їх замінюють. Необхідно контролювати цю категорію осіб, які схильні до втягнення у злочинну діяльність, залучення до вживання алкоголю, наркотичних засобів і психотропних речовин, до азартних ігор. Захист від примушування до проституції, жебрацтва, бродяжництва, залучення до екстремістських релігій-

них психічно-культових угруповань та течій повинен бути одним із ключових завдань держави [2].

Організація Об'єднаних Націй у Всесвітній декларації прав людини проголосила, що діти мають право на особливий захист, турботу і допомогу. Зокрема, Закон «Про охорону дитинства», визначає піклування про дітей «як стратегічний загальнонаціональний пріоритет і з метою забезпечення здійснення прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіту, соціальний захист, всебічний розвиток та виховання в сімейному оточенні встановлює основні засади державної політики у цій сфері, що ґрунтуються на забезпеченні найкращих інтересів дитини» [15].

Особливо актуальним є Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо посилення соціального захисту дітей та підтримки сімей з дітьми», норми якого покращують систему забезпечення прав дітей в Україні шляхом захисту прав дитини за місцем її проживання, підтримки сімей з дітьми, які потрапили в складні життєві обставини, постраждали внаслідок воєнних дій чи збройних конфліктів.

Не менш важливими є норми закону, які встановлюють заборону на участь та використання дітей у воєнних діях і збройних конфліктах, включаючи вербування, фінансування, матеріальне забезпечення, навчання з метою використання у збройних конфліктах інших держав або насильницьких діях, спрямованих на повалення державної влади чи порушення територіальної цілісності. Окрім того, визначено й обов'язок держави щодо відселення дітей, які опинилися чи можуть опинитися у зоні воєнних дій або збройних конфліктів, до безпечних районів; якщо дитина з певних причин залишилась без догляду батьків, держава має здійснювати пошук членів її сім'ї з метою возз'єднання з рідними. Також на державу покладаються функції з розшуку та повернення в Україну усіх дітей, які були незаконно вивезені за кордон [3].

Удосконалено, зокрема, процедуру реєстрації дітей, які є внутрішньо переміщеними особами. Чітко прописано процедуру реєстрації дітей віком до 14 років, що переїхали з тимчасово окупованих територій без супроводу батьків, а щодо дітей віком старше 14 років, то вони тепер матимуть можливість самостійно зареєструватись в органах соціального захисту [11].

Цим законом вносяться зміни і до Сімейного кодексу щодо розвитку нової форми сімейного виховання дітей – це «сімейний патронат», що дасть змогу уникнути негативного для дитини досвіду інтернатного виховання та забезпечить її тимчасове проживання в умовах, максимально наближених до сімейних [16].

Проте наслідком воєнних дій і збройного конфлікту є погіршення становища дітей. Основними прогалинами, що існують в українському законодавстві, є відсутність спеціальної програми щодо захисту дітей, які проживають у зоні проведення антитерористичної операції; те, що військово-цивільні адміністрації не мають спеціальних повно-

важень та кадрового забезпечення для здійснення ефективних заходів із захисту дітей від наслідків збройного конфлікту. В Україні не ведеться облік офіційних даних про дітей, які загинули та були поранені внаслідок збройного конфлікту. Законодавчо не встановлено покарання за вчинення кримінального злочину у вигляді вербування, втягування та рекрутування дітей у воєнні дії. Управління Верховного комісара ООН з прав людини серед інших виокремлює такі проблеми: чоловіки, які підтримують так звані ДНР та ЛНР, перешкоджають дружинам, зокрема з малими дітьми, покидати зону конфлікту; бойовики-терористи забороняють переміщати дітей за межі контрольованих ними територій Луганської та Донецької областей, крім РФ; руйнується система реєстрації народжень та правосуддя у справах неповнолітніх; діти піддаються насильству з боку збройних груп; підвищився ризик зростання соціального сирітства [5].

Розв'язання проблеми дітей у збройних конфліктах є одним з основних пріоритетів правозахисної стратегії Європейського Союзу. Україна, ратифікувавши Факультативний протокол до Конвенції щодо участі дітей у збройних конфліктах, підтвердила готовність протистояти їх згубному і масштабному впливу на дітей, засудила протиправні зазіхання на них в умовах воєнних дій та напади на об'єкти, де зазвичай перебувають діти (зокрема, школи та лікарні), а також які охороняються міжнародним правом. Україна визнала необхідність посилення захисту дітей від участі у збройних конфліктах.

У 2009 році Євросоюз почав програму по захисту прав дітей, які постраждали від злочинів, в рамках ініціативи «Діти в Євросоюзі: права і розширення можливостей» (CURE), в результаті чого в 2010 році була опублікована офіційна доповідь, що містить рекомендації Єврокомісії. Додатково були розроблені такі програми фінансової підтримки:

- 1) DAPHNEE II – програма боротьби з насильством у відносинах до дітей, молоді і жінок;
- 2) AGIS – програма боротьби з торгівлею людьми і сексуальною експлуатацією жінок і дітей як частина боротьби з організованою злочинністю;
- 3) SaferInternetPlus – просування принципів безпечнішого використання Інтернету, особливо серед дітей.

У березні 2016 року з'явилась Стратегія Ради Європи по забезпеченню прав дитини (2016–2021 роки), яка включає значну кількість норм щодо проблем захисту дітей [7].

Висновки. Мільйони дітей зазнають порушень своїх прав та свобод, потерпають від трудової чи сексуальної експлуатації, страждають від жорстокого поводження, принижень, зневаги чи дискримінації. У світі залишається критичним рівень захворюваності, особливо непокоїть прогрес пандемій, таких як ВІЛ/СНІД, малярія та туберкульоз, що збільшує кількість дитячих смертей. Діти, які не здатні себе захистити або навіть усвідомити загрозу, є надзвичайно вразливими. Дуже важливо забезпечити застосування усіх національних і міжнародних заходів з метою

попередження таких ситуацій і налагодити боротьбу з наявними обставинами. Для вирішення цих питань потрібно стимулювати законодавчі зміни, забезпечити злагоджену роботу науковців, законотворців, лікарів, педагогів, меценатів, громадських діячів. В наших силах покращити добробут маленьких українців, забезпечити гідні умови життя, сприяти всебічному розвитку та вільному доступу до усіх благ.

Отже, Україна зіштовхнулася із значними актуальними проблемами щодо захисту прав дітей, особливо в контексті співпраці з Європою і здійснення гармонізації законодавства.

Основними напрямками, в яких необхідно докласти найбільше зусиль, є зниження дитячої смертності, підвищення рівня охорони здоров'я, забезпечення доступу до рекреації та відпочинку, вдосконалення системи захисту дітей від насильства, зокрема в системі кримінального провадження. Здійснивши аналіз захисту прав дитини у ЄС, ми дійшли висновку, що надзвичайно необхідним напрямом вдосконалення законодавства є розробка норм, які сприятимуть боротьбі з надмірною сексуалізацією дітей.

Під надмірною сексуалізацією дітей слід розуміти зображення дітей (особливо дівчат) як сексуальних об'єктів (зокрема, в мас-медіа), що призводить до дезорієнтації у системі моральних цінностей особи і суспільства, посилення сексуальної спрямованості щодо дітей та може завдати психологічної шкоди,

а також порушує гідність і, відповідно, суперечить європейським нормам. Органи державної влади повинні, здійснюючи свою діяльність, утримуватись від підтримки гендерних стереотипів.

Також для попередження мілітаризації дітей у зоні АТО та визначення відповідальності за вчинені злочини під час збройних конфліктів рекомендовано ратифікувати Римський статут. Не менш важливим питанням є боротьба з дискримінацією дітей з числа ромської національної меншини (особливо в Закарпатській області).

Далі варто активізувати розробку норм, які забезпечують підтримку позитивного виховання дітей, а саме встановити відповідальність за жорстоке покарання дітей, пропагувати ненасильницькі методи виховання, заборонити застосування тілесних покарань з метою встановлення рівного захисту від насильства і з урахуванням уразливого стану дітей.

Необхідно провести клопітку і комплексну роботу з метою створення ювенальної юстиції. Хоча в Україні і здійснені перші кроки для гармонізації законодавства у цьому напрямі з європейським, потрібно збільшити кількість спеціально підготовлених суддів, сприяти застосуванню виховного принципу, а не карального, забезпечити повну ресоціалізацію правопорушника, розробити спеціальні проекти для попередження дитячої злочинності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДжЕРЕЛ:

1. Вінгловська О.І. Імплементация міжнародних стандартів прав дитини в національному законодавстві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / О.І. Вінгловська ; Київський національний університет ім. Т. Шевченка ; Інститут міжнародних відносин. – К., 2000. – 186 с.
2. Европейская конвенция о правах человека и Европейская социальная хартия: право и практика / [Д. Гомьен, Д. Харрис, Л. Зваак]. – М. : Изд-во МНИИП, 1998. – 600 с.
3. Діти мають право на особливий захист / Урядовий контактний центр [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2106246-diti-maut-pravo-na-osoblivij-zahist-uradovij-kontaktnij-centr.html>.
4. Діти, жінки та сім'я в Україні : стат. збірник. – К. : Державна служба статистики України, 2010. – 349 с.
5. Ежегодный доклад Специального представителя Генерального секретаря по вопросу о детях и вооруженных конфликтах Лейлы Зерруги (A/HRC/25/46) от 26 декабря 2013 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/HRC/RegularSessions/Session25/Documents/A-HRC-25-46_ru.doc.
6. Українська дипломатична енциклопедія : у 2 т. / Редкол.: Л.В. Губерський (голова) та ін. – К. : Знання України, 2004– . – Т. 1. – 2004. – 760 с.
7. Збірник нормативно-правових актів у сфері захисту прав дітей. – К. : UNICEF, 2016. – 318 с.
8. Ковальчук А.Ю. Деякі аспекти правового забезпечення прав і свобод дитини / А.Ю. Ковальчук, О.М. Гуревич // Європейські перспективи. – 2012. – № 2. – Ч. 2. – С. 83–87.
9. Конвенція ООН про права дитини. – К. : ПрінтксПрес, 1999. – 32 с.
10. Конституція України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
11. Крестовська Н.М. Права дитини під час збройного конфлікту: сучасні українські реалії / Н.М. Крестовська // Права людини в Україні в сучасних умовах: пошук нових механізмів утвердження та забезпечення : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 10 грудня 2014 року) / за заг. ред. Ю.С. Шемшученка, В.П. Тихого. – К., 2014. – С. 56–63.
12. Маміч О.В. Поняття «дитина» у міжнародному і європейському праві / О.В. Маміч // Правове життя сучасної України : матер. Міжнар. наук. конф. проф.-виклад. складу, присвяч. 15-річчю Нац. ун-ту «Одес. юрид. акад.» та 165-річчю Одес. школи права (20–21 квітня 2012 року). – Т. 1. – О., 2012. – С. 443–444.
13. Права дитини: європейський досвід : [методичний посібник] / упоряд. Н.М. Костяк. – Львів : ПАІС, 2007. – С. 35–36.
14. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : Закон України від 18 березня 2004 року № 1629-IV // Офіційний вісник України. – 2004. – № 15. – С. 30.
15. Про охорону дитинства : Закон України від 26 квітня 2001 року № 2402-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 30. – Ст. 142.
16. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року // Урядовий кур'єр. – 2002. – № 4.